

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2023

Fráňa Šrámek

Stříbrný vítr

(1909–1910)

Edice Seminář
České knihnice
Sv. 45

Michal Charypar
Ústav pro českou literaturu
AV ČR, Praha

Semináře a Dílny České knihovny jsou volně ke stažení zde:
<https://www.kniznice.cz/pro-skoly>

Ústav pro českou literaturu AV ČR

Publikace vznikla v rámci výzkumného záměru Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky, v. v. i. (RVO: 68378068).

Při práci na textu byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie (kód ORJ: 90243).

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons — Uveďte původ — Neužívejte komerčně 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.cs>

Lektorovali:

doc. PaedDr. Ladislava Lederbuchová, CSc.

Mgr. Jan Čihák, PhD., Park Lane International School

Verze publikace: XI/2023

Vydal

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.,

Na Florenci 1420/3, 110 00 Praha 1,

www.ucl.cas.cz,

v Praze roku 2023

jako 45. svazek edice *Seminář České knihovny*.

Redigovala Petra Hesová.

Grafická úprava a sazba Stará škola.

© Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2023

Edici *Seminář České knihovny* řídí Robert Kolár.

FRÁŇA ŠRÁMEK: STŘÍBRNÝ VÍTR (1909–1910)

Próza Fráni Šrámka *Stříbrný vítr*, která vyšla jako součást 18. a v reedici 123. svazku České knihovny spolu s jeho básnickými sbírkami *Modrý a rudý* a *Splav* a s dramatem *Léto*, patřila po několik generací ke kultovním dílům české literatury; v současnosti je už její recepce oslabena. Kniha, dokončená v létě 1909, byla vyrobena v prosinci téhož roku, do prodeje se však dostala až v březnu 1910. Vznikala dlouho a složitě: autor v textu využil pasáží staršího nedokončeného románu *Buřiči*, vydávaného roku 1906 časopisecky, a několika svých povídek z let 1903 až 1907, jež různě upravoval. Teprve roku 1920 publikoval přepracovanou verzi, podle níž se *Stříbrný vítr* obvykle vydává.

KONTEXT

Šrámek nikdy nesledoval soustavněji literaturu a od gymnaziálních let četl spíše náhodně, co mu přišlo do rukou. Při psaní *Stříbrného větru* byl ovlivněn především překlady z ruské a severské románové prózy druhé půle 19. století. Ruští realisté jako Ivan Sergejevič Turgeněv (ve vztahu ke *Stříbrnému větru* zvláště *Rudin*, *Otcové a děti*, *V předvečer*, *Novina*), Fjodor Michajlovič Dostojevskij (*Běsové*, *Bratři Karamazovi*) a další jej zaujali zejména postavami mladých mužů, v psychologicky hlubokých samomluvách či vášnivých dialozích rozebírajících klíčové životní i obecně dobové otázky (ztráta Boha, zbytečnost člověka, jeho ponížení a bída, reforma společnosti, úloha krásy a umění v modernizujícím se světě, láska). Turgeněvovy milostné novely (mj. *Jarní vody*) si připomíná mladistvý protagonista *Stříbrného větru*, jeho kniha povídek *Lovcovy zápisky* mohla též podnítit či podpořit Šrámkův kult přírody.

Ze severských autorů uvedme zvláště dánského prozaika Knuta Hamsuna, jehož novátorské rané romány z devadesátých let 19. století (*Hlad*, *Mystérie*, *Pan ad.*) působily na Šrámkovu vnitřně vyprávění podávané z pohledu jedné ústřední postavy (budeme o tom mluvit průběžně dále). Blízký mu zřejmě mohl být i mladý protagonista románu jiného dánského autora Jense Petera Jacobsena *Niels Lyhne*, propadající životní deziluzi, nebo některé podobné postavy u Henrika Pontoppidana. Naopak prózy Švéda Augusta Strindberga, sebemrskácky zpytující vlastní život (*Červený pokoj*, *Syn služky*, *Bláznova obhajoba*), asi na hlavní postavě *Stříbrného větru* nezanechaly stopu. Také klasická díla evropské literatury 19. století zabývající se tématy dětství a mládí (Charles Dickens; Lev Nikolajevič Tolstoj: *Dětství*, *Chlapectví*, *Jinošství*; Gottfried Keller: *Zelený Jindřich*) jsou Šrámkovu pojetí už vzdálenější.

V české literatuře mohl Šrámek navázat hlavně na Viléma Mrštíka, který v románu *Santa Lucia* z devadesátých let 19. století podal lyrizovaný, impresionisticky laděný pohled na smutnou realitu studentského života, nebo případně na lyrizované prózy Antonína Sovy (*Ivův román*, *Výpravy chudých*). Ovlivnila ho též ikonická vzpomínková kniha Josefa Svatopluka Machara *Konfese literáta* (mj. téma odporu ke školnímu katechetovi).

Díla vznikající v nejbližším vztahu ke *Stříbrnému větru* jsou dnes málo známá. Jde zvláště o práce autorů patřících podobně jako Šrámek k anarchobohémě, jako je generační román Jiřího Mahena *Kamarádi svobody*, dokončený souběžně se *Stříbrným větrem* (oba autoři však psali nezávisle na sobě), nebo později delší próza Františka Gellnera *Potulný národ*. V obecnějším smyslu lze ke Šrámkovi vztáhnout prózy zabývající se mládím či dospíváním (mj. Zdenka Hásková: *Mládí*; později Božena Benešová: *Kruté mládí* aj.) a generační výpovědí (některé prózy Viktora Dyka, Heleny Malířové aj.; o literárních vlivech u Šrámkova poprvé už Pražák 1927: 52–53; dále Otruba 1955: 10; Buriánek 1976: 62, 69, 1981: 79 aj.; Pohorský 1978: 605; Moldanová 1993: 136n).

Konečně je tu nepopiratelný kontext Šrámkovy vlastní, zejména povídkové tvorby, která se přímo vtělila i do textu *Stříbrného větru*. V něm se porůznu připomínají též prvky ze Šrámkovy pozdější básnické (*Splav*) nebo — v dialozích — dramatické tvorby (*Léto, Měsíc nad řekou*).

ŽÁNŘ

Autor svůj *Stříbrný vítr* v podtitulu označil jako „román“, avšak dílo tradičnímu románu v plném smyslu neodpovídá. Už recenzenti prvního vydání vyjádřili rozpaky týkající se uspořádání textu. Někteří z nich proto *Stříbrný vítr* více než jako umělecké dílo chápali jako dokument o autorově životě, otevřeně citově angažovaný a nejednotný; jiní pak i jeho dokumentární věrnost zpochybňovali (podrobně Tichý — Měřínská 2013: 62n; Otruba 2023: 468).

Novější literární věda chápe Šrámkovo rozbití klasické románové formy jako úmyslný tvůrčí krok, otevírající cestu k lyrizaci a k básnickému ozvláštňení textu. *Stříbrný vítr* je osobitý zejména „tím, jak citlivě vyjádřil subjektivní svět hrdiny, smyslovou a emocionální intenzitu jeho životních zážitků“ (Buriánek 1976: 69), a tomuto cíli je podřízena i jeho forma. Epizodické členění rozrušuje souvislou výstavbu příběhu, nicméně nepřekrývá základní epický charakter textu s „průkopnickými rysy psychologické analýzy a psychologického zobecnění“ (Buriánek 1980: 59). S epickými postupy využívajícími i různé lyrizační prvky Šrámek pracuje také ve svých pozdějších románech *Křižovatky*, *Tělo* nebo *Past*.

Přes odklon od tradiční výstavby zápletky tvoří románová forma základ díla, což autor ostatně deklaroval i v žánrovém podtitulu. Bez významu proto není např. přirovnání *Stříbrného větru* k žánru tzv. výchovného románu (*Bildungsroman*; Tichý — Měřínská 2013: 57; Moldanová 1986: 210), jehož děj provází ústřední postavu od dětství do rané dospělosti. Od výchovného románu se nicméně Šrámkův text liší jak absencí souvislé vyprávěcí linie, propojující celý děj, tak také zřejmým odmítnutím objektivizovaného společenského řádu s tradičními pravidly, v němž by postava mohla nalézt zakotvení. — Odlišuje se také od generačního románu (jakým jsou např. Mahenovi *Kamarádi svobody*) svým zaměřením na jedinou subjektivizovanou ústřední postavu.

Vzhledem k unikátní výstavbě *Stříbrného větru* i k rozrůzněnosti jeho pojmání v literární vědě není snadné dospět k optimálnímu žánrovému označení. Můžeme buď akceptovat značně rozšířené užití pojmu román, k němuž se uchýlila literární věda ve 20. století s úmyslem zahrnout pod tento žánr množství nově vzniklých forem moderní prózy, anebo vnímat *Stříbrný vítr* v širším smyslu jako *prózu románového typu*, jako to činíme i zde.

KOMPOZICE

Kompoziční rozbory *Stříbrného větru* (Otruba 1960; Všetická 2005 aj.) se přes dílčí rozpory shodují v tom, že nejde o dílo se souvisle vyprávěným a jasně uzavřeným příběhem, nýbrž o text v jistém smyslu experimentální a v českém prostředí až ojedinělý. Děj není konstruován z perspektivy objektivní skutečnosti, jak je v literatuře do té doby obvyklé, ale podáván skrze subjektivní vjemy a představy protagonisty Jana Ratkina. Jeho psychologizovaný, zvnitřněný pohled na svět poskytuje čtenáři pouze útržkovitou a neúplnou informaci o souvislostech děje, výseky reality však vnímá se smyslovou ostrostí, jež celý text básnický zhodnocuje.

Na epizodickém, ne-li až mozaikovitém kompozičním členění textu se výrazně projevil způsob, jakým vznikl. Šrámek jej asi z jedné čtvrtiny sestavil ze svých dřívějších prozaických prací — jde jednak o počáteční partie fragmentu jeho anarchistického románu *Buřiči* a jednak o několik povídek a črt nebo jejich částí (*Romantika konce, Krev, Děti, Trest, Prázdniny* aj.; podrobně Resler 1952). Úpravy těchto textů učiněné pro *Stříbrný vítr* nicméně ukazují, že autor svůj „nesoustavný“ způsob vyprávění cíleně a pracně budoval. „Improvizací skladbu“ svého díla, jak ji charakterizoval v doslovu (Šrámek 2023: 276), se rozhodl neměnit ani v novějším zpracování *Stříbrného větru* po deseti letech, jež činí text důslednějším mj. právě ve zpodobení určující vnitřní perspektivy Ratkina a doladuje i některé přechody v ději (Otruba 2023: 460–467). Lze tak říci, že disproporční rozčlenění textu do nestejně dlouhých kapitol, leckdy navíc zahrnujících tematicky různorodé epizody, neodráží jen původní podobu vkládaných próz, ale vzniklo jako součást autorova tvůrčího záměru.

Z rozvrhu díla, jak si povšimla už dobová kritika, vybočují dvě vložené kapitoly, jež zřejmě přesahují možný obzor Ratkinova vědění. Jde o kapitoly o sebevraždě strýce Jiřího (kap. 6, se starší verzí v povídce *Romantika konce*) a o profesoru Ramlerovi a jeho nešťastném vztahu (kap. 16). Tyto postavy však přes generační rozdíl a exponovaný prvek deziluze vyjadřují životní postoje, s nimiž Ratkin vnitřně souzní, a čtenář v nich proto může spatřovat částečné paralely k němu. Umístění příslušných dvou kapitol v celku textu je symetrické. O snaze autora zpravidelnit výstavbu díla svědčí dále rozlehlá a bohatě vnitřně členěná 13. kapitola postavená doprostřed textu, jež svým rozsahem několikanásobně předčí většinu ostatních kapitol. Přináší také tematický zlom: dochází v ní k odmítnutí představy existence Boha, k probuzení Ratkina jako básníka a zároveň k jeho vystřízlivění z dlouhé platonické lásky k mladé kněžně ze zámeckého parku, když se Ratkin dopátrá jejího poměru s lokajem (Otruba 1960: 233–234). Celý text *Stříbrného větru* je též výrazně vypointován v závěru 18. kapitoly Ratkinovým nevysloveným monologem („rty se nepohybovaly, ale jeho oči mluvily“) vyjadřujícím příklon k životu: „A přece teď, kdy kotvy opět vytaženy, zní zase jen ona píseň: Život! Život! — jeho slávě se pokloňme, jeho chválu zpívejme!“ (Šrámek 2023: 273).

Kompoziční dopad mají též některé opakující se motivy, odkazující vždy k jiné části textu a provazující různá místa *Stříbrného větru*. Tak právě citované vyznání životu z poslední strany odkazuje slůvkem „zase“ k začátku 15. kapitoly: „Život, život! — jeho slávě se pokloňme, jeho chválu zpívejme!“ (ibid.: 210). Přímo symbolický význam má motiv krys vylézajících na dlažbu, které Ratkin nejdříve spatří v 10. kapitole po své první, skličující sexuální zkušenosti s vdovou se slídivýma očima a které si v mysli vybaví o tři kapitoly později, když vidí

zámeckého lokaje líbat kněžnu ztělesňující část jeho mladistvých milostných iluzí (ibid.: 120, 162). Opakuje se také Zachova charakteristika Ratkina jako senzitivního chlapce, který „na každém trnu kousek masa zanechá“ (ibid.: 208, 247), již potom jako důležitou připomíná i autorův doslov (ibid.: 275). Při rozloučení se Zachem, postiženým pohlavní chorobou, si Ratkin vzpomene na pogramotný dopis jeho milé Anděly (ibid.: 207, 255) atd. Patrně nejčastěji se opakující významové jednotky ve výstavbě textu tvoří motiv krve pulzující v žilách, vhánějící červeň do tváře atd., a ovšem titulní motiv (stříbrného) větru. Tyto motivy fungují v textu jako významné umělecké prostředky (viz o nich dále).

ČAS

Literární historik Mojmir Otruba shledává ve *Stříbrném větru* prolínání dvojího času, totiž času historického (lineárního) a cyklického. První z nich odpovídá lidské společnosti, druhý přírodě: „Člověk jako tvor společenský žije v čase historickém, přímočarě progresivním, zatímco časový rytmus přírody — periodicitu zrození a smrti, dne a noci, střídání ročních dob — vnímáme jako čas do kruhu se otáčející, jako čas cyklický. Obojí tento čas vytváří společně poetický čas Šrámkova díla“ (Otruba 1973: 6).

Próza zpodobuje více než desetiletý výsek z Ratkinova života. Na začátku sledujeme Jeníka jako dítě v předškolním věku, které hovoří s babičkou o nespravedlivém světě a intuitivně pochybuje o existenci Boha, na konci zanecháváme Jana už jako dospělého muže, byť stále gymnazistu, který prožil několik letných lásek i množství konfliktů a překonal mladistvé iluze. Linearita i tempo tohoto „historického“ času jsou však nesoustavné. Na několika místech urychlují tok vyprávění delší časové pauzy (markantní je zvláště tříletý skok mezi 9. a 10. kapitolou, kde Jan navštěvuje nejprve primu a poté kvartu gymnázia), jinde jsou naopak do děje vkládány poeticky ozvláštěné, lyrizované vsuvky a pasáže, jež mohou krátkodobě vytvářet dojem zpomalení, ne-li až zastavení času.

Soustavný, lineární proud času, jak jej známe z tradičních románů, však ve *Stříbrném větru* rozbíjí hlavně skutečnost, že jde o *čas subjektivní*. Největší část románového sdělení zde čtenář přijímá skrze Ratkinovu mysl — kaleidoskop fyzických smyslových vjemů, ale též představ i snů literární postavy. Subjektivní čas tak bývá značně nesouvislý, členěný do množství drobných úseků prožívaných vždy v přítomném okamžiku (ne tedy jako čas historický — výjimkou je zde vložené vyprávění o strýci Jiřím, které částečně zavádí čtenáře až do doby mládí této postavy). Odpovídá lidskému vnímání, které do prožívané přítomnosti vždy vkládá i minulé vzpomínky a hypotetické budoucí představy a vytváří dojem neuspořádaného trvání, tak jak o tom na přelomu 19. a 20. století hovořil francouzský filozof Henri Bergson. Literárně vzato je to čas modernistický, porušující logicky sřetěžený sled příčin a následků. Ve *Stříbrném větru* vytváří směsici drobných dějových prvků, dojmů a barev, jež v souhrnu odpovídá zvyklostem impresionismu.

Prostřednictvím Jeníkovy/Janovy mysli do textu vstupují také přírodní procesy (cyklický čas). Vůbec nejčastější je opakované pozorování jara, jehož svěží vůně, barvy a tóny Ratkin vnímá všemi smysly. Koresponduje to i s jeho mládím, které je jedním z ústředních témat *Stříbrného větru*.

PROSTOR

Subjektivizovaný způsob vyprávění ovšem ovlivňuje také zpodobení prostoru. Ten zde čtenář nikdy nepoznává v úplnosti, ale jen ve výsecích zprostředkovaných Ratkinovými smysly. Schází mu tak celková představa prostoru jako mapy krajiny, jejíž jednotlivé prvky by mohl sledovat objektivně, ve vzájemných souvislostech. Místo nich mu text nabízí koláž proměnlivých obrazů lidského i přírodního světa, jež udivují svou pestrostí a dynamikou. Podobně jako je tomu u epizodického časového sledu příběhu, je takto čtenář nucen sám nalézat spojení mezi jednotlivými prostorovými prvky a sestavovat topografii díla.

Jen v omezené míře lze tento literární prostor chápat jako přesněji zeměpisně lokalizovaný a spojený s místy známými ze životopisu Fráni Šrámka. Podle Otruby sice prý autor v doslovu k druhému vydání *Stříbrného větru* „doznává, že obraz Ratkinových gymnazijních let vyrostl z jeho studentských zážitků v Písku“, v pozdní básni se sám ztotožňuje s Ratkinem a sblíží „město Mírov s reálným Zbirohem, kde za básníkových píseckých studií žili jeho rodiče“, a také je možné předpokládat, že „babiččino bydliště je zpodobeno podle Sobotky, Šrámkova rodného města“ (Otruba 2023: 459). Názvy Písek, Zbiroh (na Rokycansku, v dnešním Plzeňském kraji) ani Sobotka (na Jičínsku) však nejsou v textu *Stříbrného větru* výslovně uvedeny: Ratkin studuje na gymnáziu v městečku P., za rodiči dojíždí do fiktivního Mírova a bydliště babičky zůstává vůbec bez označení. Autor se navíc ve zmiňovaném doslovu brání přímé souvztažnosti mezi postavami své prózy a reálnými osobami z Písku a nabádá písecké přátele: „[...] neukazujte mi na nikoho a na nic prstem, neběhá se po týchž nohách ulicí a v knize“ (Šrámek 2023: 276).

VYPRAVĚČ

Děj *Stříbrného větru* je z velké většiny zobrazen prizmatem ústřední postavy Jeníka/Jana Ratkina, avšak nikoli přímo. Jeho vjemy a myšlenky jsou čtenáři tlumočeny v er-formě, tedy prostřednictvím neosobního vypravěče. Spolu s Jaroslavou Janáčkovou můžeme říci, že jde o vypravěče, který je „blížencem“ Ratkina (Janáčková 1988: 452), tedy o vypravěče „výrazem i postojem blízkého hlavní postavě, avšak neztotožnitelného s ní“ (ibid.: 447). Autobiografický v přímém smyslu slova není ani sám Ratkin (*Stříbrný vítr* psal Šrámek už jako třicátník), ani vypravěč, jehož prostřednictvím čtenář Ratkina sleduje. Je to však vypravěč přesně obeznámený s Ratkinovým obzorem vědění a maximálně schopný vcítit se do jeho smyslových počitků, snů a představ.

POSTAVY

Ve vyprávění *Stříbrného větru* je významně využita vnitřní perspektiva hlavní postavy, která umožňuje přiblížit čtenáři její nejtajnější pocity, stavy smyslové euforie i niterné obavy. (Naopak se nikde v textu nedozvíme, jak přesně Ratkin vypadá podle vnějšího popisu.) Takto např. vypravěč zpodobuje Ratkinovy němé, o to však palčivější otázky vyvolané v něm blízkým setkáním se smrtí — sebevraždou strýce Jiřího:

Kde, kdeže tu dočekáš se odpovědi na všechny své otázky? Byla tu především smrt strýcova. Je člověk a... zabije se. Nechce už býti. Ale, jak je to možné, že už nechce býti? Hlava bolívala z těch myšlének. Přišly-li v noci, bylo ještě hůře; bledá hlava vynořila se odněkud ze tmy, oční víčka se pomalu odhrnovala a na Jeníka pohlédlo dvě velikých, úpěnlivých očí; i zvláštní zvuk slýchal někdy, jako cvaknutí kohoutku. Pak šel ráno do školy, cesta vedla parkem a pod kaštany leželo červené listí, protože byl v noci časný mrazík. Obloha měla barvu nazelenalého ledu a vzduch byl ostrý; hlava se trochu zatočila. A jak tak šel, jeho oči se na všem dychtivě zastavovaly. Něco nového tu bylo, nový jakýsi smysl pod tím vším. A vzpomněl-li teď na strýce, nebyla to už bolest, nýbrž nejasná dosud touha žítí takový nějaký veliký a pohnutý život, jako žil on. Život plný takových podivných, jemu dosud neznámých věcí... Počal to neznámé hledati v knihách.
(Šrámek 2023: 85)

Bolestné pocity Jeníka pronásledují ve zcela všedních situacích (noční bdění, ranní cesta do školy). V druhé polovině ukázky se propojují s vnějším pozorováním (park s holými stromy, obloha, ostrost vzduchu), podaným v tlumených barvách. Následuje moment psychického vyrovnání, které už v bezútěšné situaci tuší „nový jakýsi smysl“ a díky němuž Jeníkovu „bolest“ nahrazuje „touha žítí“. Ratkin začne přemýšlet o neznámém a podivném v životě (čtení knih, jež ho po čase přivede i k vlastní tvorbě). Patrně záměrně nejsou vždy tyto Ratkinovy pocity plně a uspokojivě vysvětlené, ale ponechávají si část tajemství, jež se čtenář může pokoušet rozkrývat. A zřejmě nejen to: „Lyrická tlumenost příběhu“ rovněž „otvírá čtenáři širokou možnost vkládat do díla vlastní zkušenost, do jeho emocionální atmosféry promítat své citové naladění“ (Moldanová 1986: 212).

Zvnitřněním vyprávění navíc text nabývá „jednotící pohled na různé události. Autor chce zobrazit nikoli vnější osudy hrdiny [...], ale především hrdinův prožitek, jeho citové reakce“ na okolí (ibid.: 211). Různé osobní perspektivy se tedy v mysli jedné postavy mísí a subjektivita prolíná všemi složkami vyprávění. Ve *Stříbrném větru* natrefíme i na zvnitřněný dialog, přenášející rozhovor dvou osob pouze do mysli protagonisty. Odráží ještě dětské pocity Jeníka, který se v primě gymnázia poprvé konfrontuje s nudným a odtazitým školním výkladem učitele:

Třeba dávatí pozor, aby ani slovíčka neušlo, pan profesor povídá jen samé velmi důležité věci, bude zle, velmi zle, jediné-li slovíčko přeslechněš — ale poruč hlavě! Bolet najednou začne, spát se jí chce, nanic je jí náhle ze všech těch důležitých věcí a — konec! To už tedy raději kudlou na něčem pižlat. A z profesora se to šedivě souká, konce tomu není. Kdo tomu nerozuměl, ptá se potom profesor.

Nikdo se nehlásí. Nikdo? Tedy všichni rozuměli? Dobrá; však se o tom zítra přesvědčí. Jeník trochu zbledl. Vstal a hlásí se. Co si přeje? Čemu nerozuměl? Zaváhal. Vlastně ničemu z toho nerozuměl, řekl konečně. Profesor zrudl. Dobře, dobře... pak tu ale nemá sedět, pak měl zůstat doma a pásti krávy. Nedával prostě pozor, tak je to, neboť to, co vykládal, je jasné jako den. A nemá věru času nazbyt, aby se kvůli jednomu hlupáku zdržoval. Sednout! Tak, tu to máš, milý Jeníku Ratkine, schovej si to pěkně na památku! Jeník usedl a vytáhl z kapsy nožík. (Šrámek 2023: 82–83)

Uplatňují se zde různé typy řeči. Po Jeníkově sebeoslovení a myšlené samomluvě následuje v závěru prvního odstavce věta v nezačtené přímé řeči, tj. v takové, která není vyčleněna

uvozovkami z promluvy vypravěče: *Kdo tomu nerozuměl, ptá se potom profesor*. V druhém odstavci se projevují promluvy v polopřímé řeči, jež zde vzniká tak, že přímá řeč postavy je převedena do er-formy vypravěče (*Co si přeje? Čemu nerozuměl?, Vlastně ničemu z toho nerozuměl, řekl konečně* atd.). Partie v polopřímé řeči jsou proloženy spojovacími komentáři vypravěče (*Nikdo se nehlásí, Zaváhal, Profesor zrudl* atd.). Následuje opět sebeoslovení Jeníka. Hranice mezi různými typy řeči nebývá všude zřetelná. —

Vnitřní perspektiva postavy je typická pro dobový psychologický realismus či dekadenci. Šrámkův přístup je však impresionistický: vychází z realistického pozorování, jež je tu ale podrobno a lyricky ozvláštněno osobitým smyslovým vnímáním subjektivizované postavy. Literární věda u *Stříbrného větru* připomíná dynamické barevné vidění, hru světla a stínů, proměnlivost nálad, obrazný, emocionálně podbarvený jazyk a rozvolněnou kompozici textu (Otruba 1957; Buriánek 1981: 87; Strohsová 2008: 714). Prostupná je „hranice mezi vnějším a vnitřním“, jedno plynule přechází v druhé: „Jako na impresionistickém obraze ztrácí časť věci ve Šrámkově románu kontury, rozplývají se v náladě nebo ve snu“ (Tichý — Měřínská 2013: 59). Některé z těchto prvků jsou i obecněji podstatným rysem modernismu desátých let 20. století (Vojvodík 2010: 164). Několik let po Šrámkovi je ve svých prózách mnohem silněji vyjádří James Joyce, Marcel Proust nebo Virginia Woolfová.

Šrámkův Ratkin je se svým výlučným viděním světa postavou, která v povědomí několika generací ztělesnila obecnější typ mladého člověka (hocha a muže), vnímajícího s individuální silou krásu a chuť života, ale také společenskou nespravedlnost a nelásku mezi lidmi v okolí. Od dětství chová intuitivní odpor k autoritám, ať už reprezentují instituci rodiny (konfliktní vztah s otcem a patrně nedostatečné citové pouto k matce), školy nebo církve (nenávislný školní katecheta je představitelem obou posledně jmenovaných). Současně jeho zvýšená citová vnímavost prozrazuje už v dětském věku pozdějšího Ratkina-básníka, k čemuž se pak ovšem připojuje smyslová erotická lačnost a touha. Možná poněkud kuriózně se Ratkin vnitřně sblíží se dvěma životními outsidersy, strýcem Jiřím a mladým učitelem Ramlerem, kteří podobně jako on vedou donquijotskou válku se společností. Se svým individualismem však zůstává víceméně sám; není užitečný, k nikomu trvale nepřilne. Platonické lásky pro něho znamenají často víc než ty fyzické, jichž několik postupně prožívá. Rané sexuální zkušenosti jsou mu spíše traumatem, i když po nich přirozeně touží; Šrámek je celkově na svoji dobu neobvykle otevřený právě ve zpodobování negativních stránek lásky (Ratkinova první soulož s vdovou dekorovaná motivem krys, sebevražda Jiřího Ratkina, jenž se cítí být „k hrobu až pronásledován ženou“ [Šrámek 2023: 80], Ramlerovo životní zklamání ze vztahu s promiskuitní Olgou, prostituce a návštěvy nevěstinců, Zachova pohlavní choroba, absence trvale spokojeného milostného vztahu v celém textu).

Další aktéry *Stříbrného větru* odsouvá centrální postavení Ratkina v celém příběhu na druhou kolej: „Ostatní postavy jsou viděny a vstupují do děje jen ve vztahu k ústřednímu hrdinovi, nekomplikují svou existenci a svými problémy celkovou stavbu románu a nevyžadují si samostatného prostoru“ (Buriánek 1981: 86–87). Nejsou však přesto jen postavami, jejichž jedinou funkcí by bylo doplňovat Ratkina a pomáhat jej prokreslovat jako středobod díla, ale vystupují zpravidla jako svébytné, přesně a názorně naskicované osoby a ve své rozmanitosti prozrazují Šrámkovo přesvědčivé charakterizační umění.

Navíc je jich veliké množství — vlivem rozvolněné stavby a subjektivizované povahy prózy, jejímž časoprostorem prochází Jan Ratkin jako jediná stálá jistota, míjejí postavy v jeho

okolí před očima čtenáře podobně jako při pohledu z okna jedoucího vlaku. Četné osoby jsou proto jen epizodní. Mimo postavy Ratkinovi nejbližší, o nichž jsme se zde už průběžně zmiňovali, mezi ně patří jeho různí kamarádi a spolužáci (Malkus, Staněk, Majer, Vika aj., na gymnáziu pak zvláště „literát“ Valenta a Zach) a samozřejmě galerie jeho lásek (dětská láska Lidka, vdova Haurová, plachá Pavla, prostitutka Lorča, Anička), z nichž některé jsou nazývány též zástupnými jmény („mladá kněžna“, „bílá paní“, „lesní víla“), dále postavy spojené s chodem školy, postavy zakotvené v Mírově a četní další aktéři. Spíše zřídka se postavy ocitají v pozici vzájemně kontrastní (obdivovaný strýc, dobrodruh a světoběžník, se v Ratkinově chápání stává dočasně náhradou za jeho otce) nebo paralelní. Zde je opět možné uvažovat o Ratkinovi a jeho strýci: prostředkem, jenž tyto postavy sblíží, jsou podobně znějící jména jich samých (Jan — Jiří) i jejich milenek („divoška“ Anda — „posedlá“ Anička Karasů).

UMĚLECKÉ PROSTŘEDKY

Šrámkův *Stříbrný vítr* působí na čtenáře jako výrazně básnický text využívající bohaté metaforiky, zejména neotřelých rozvitých přirovnání a personifikací. Ty mohou vyjadřovat např. pocit úmorného letního parna v městečku („malé náměstí sípalo pod okny jak zalknuté hrdlo“, Šrámek 2023: 40), jindy je to třeba údiv městečka při příjezdu Jeníkova dědečka: „I kašna na náměstí udiveně zašplíchala, domky namračily nehostinně starobná, ošlehaná průčelí a plechový orel na c. k. notárství protáhl vysípaný, rzivý krk“ (ibid.: 45), atd. Řada z těchto prostředků opět souvisí se zvnitřněným, psychologizovaným způsobem vyprávění, jež se zřídka objektivního popisu vnější skutečnosti a nahrazuje jej individuálními vjemy a pocity postav — nejčastěji protagonisty Ratkina. Tyto vjemy nebývají v textu vždy řazeny podle příčinné souvislosti a mohou se dokonce projevat iracionálně, způsobem odporujícím obvyklé logice uvažování a jednání.

Ratkinovy pocitové reakce na probíhající situace jsou někdy skutečně překvapivé. Už v první kapitole v rozhovoru s babičkou odmítá ve svém dětském vnímání „divné“ rozpory mezi tím, co prý „pámbu chtěl“, a protichůdnými účinky, jež tyto jeho záměry vyvolávají (ibid.: 43). Jiný příklad nastává po Ratkinově iniciační sexuální zkušenosti s vdovou Haurovou. Když druhého dne slyší ve škole kázání proti hříchu smilstva, vyvstanou v něm pocity právě opačné, než jaké chce katecheta vyvolat ve svých posluchačích: vedle úsměšku a vzdoru je Ratkin stržen i náhlým „pocitem prudké radosti“ (ibid.: 126). Současně přitom zmateně cítí také smutek, avšak ne kvůli tomu, že by spáchal hřích, ale protože sama sexuální zkušenost byla pro něho deziluzí. Nelze přehlédnout, že tyto pocitové reakce Ratkina účinně charakterizují jako postavu.

Šrámkova věta dokáže vyjádřit „rychlé, rozumově téměř nezdůvodněné střídání Jeníkových nálad, kde se jako v pohybu vlny rychle posune křivka od nadšení k odporu a hned dále k úžasu nebo k rezignaci a bolu“ (Otruba 1960: 235). Autor toho dosahuje i s pomocí ozvláštěného slovosledu, který vede čtenáře ke zdůrazňování určitých slovních jednotek — tak např. z věty „Ale náhle něco zvláštního přihodilo se s hošíkem“ (ibid.: 234; Šrámek 2023: 58) vyvstává jako významné slovo „zvláštního“, jež naznačuje nečekanou proměnu ve vnímání postavy (věta napsaná s obvyklým slovosledem by patrně tento efekt nevyvolala: Náhle se s hošíkem přihodilo něco zvláštního).

Intenzivní vnitřní prožitek, ale i využití různých metaforických prostředků nalezneme ve známé lyrizované scéně, kde malý Ratkin s kamarádem Hondou (Honzíkem) Malkusů na louce poprvé uslyší „stříbrný vítr“:

Ratkin se náhle zastavil a uchopil Malkusa za ruku.

„Pojď!“

„Kam?“

„Na luka!“

Oběma se náhle rozsvítilo v očích. Così široce rozlehlého a štávnatého zamávalo jim vstříc a rozšířilo zpěvně prsa. Podívali se na sebe a museli propuknouti v smích, jak bláznivě jim svítily oči.

„Ty... osle!“ *povídá najednou Ratkin a plácl Malkusa po zádech.*

„Ty... ty... opice!“ *odpovídá tento i štulec vrací.*

A oba se rozřehotali, přímo proti větru, vítr do nich vletěl jak do otevřených oken.

[...]

A vítr dul jak trubač na bílém koni.

[...]

„Slyšíš...?“ *ptá se náhle Ratkin, hlas tlumí a čemusi tajemnému naslouchá.*

„Co...?“

„Stříbrný vítr...“

„Stříbrný vítr?“ *A Malkus má užaslé oči, veliká kola navrch hlavy.*

„Pst... ted! Slyšíš?“

Konečně, zdá se, že i Malkus slyší stříbrný vítr.

Jede to kolem, trubač nahoře, vzali se za ruce, tisknou, tisknou a naslouchají.

Náhle oba najednou:

„Ty, to je krásné...!“

(Šrámek 2023: 60–61)

Hoši zde propadají pocitu bujaré radosti, kterou jim přináší nevšední a jim samým nečekaný prožitek krásy ze „stříbrného větru“: „Jejich zrak přímo pije hru barev, světel a stínů, takže se míhavý obraz krajiny jeví jako na nějakém impresionistickém plátně“ (Pohorský 1978: 609). Jejich prudké reakce jsou opět smíšené až protichůdné: chvílemi skotačí nebo zaujatě naslouchají, chvílemi si nadávají zvířecími jmény, pošťuchují se a perou. V sugestivních přirovnáních se vyjadřuje síla prožitku (*vítr do nich vletěl jak do otevřených oken, vítr dul jak trubač na bílém koni*). Básnické metafory zde kontrastují s prvky expresivního jazyka („osle“, „opice“ v přímé řeči, „rozřehotali“ v partu vypravěče). — I jinde v knize zaznívají různé expresivní výrazy a invektivy, ať už je pronášejí školáci, nebo učitelé, kteří jim spílají: „hňupové“, „volové“, eufemismus „nakašleme“, „kotel“ (hanlivý výraz pro ženský zadek), „držet hubu“ apod. (Šrámek 2023: 87, 91, 95).

Zážitek s Malkusem v Ratkinovi teprve po letech, již jako dávnou dětskou vzpomínku, znovu vyvolají slova profesora Ramlera, který už prý, sám unaven a zklamán životem, „svůj stříbrný vítr“ neslyší: „[...] je to právě jen stříbrný vítr. Takové poselství nějaké krásné, slibování mámivé odněkud z daleka... ne, není to tak... říci se to nedá“ (ibid.: 246). Toto nejisté a se zámlkami podané Ramlerovo vysvětlení je nejpodrobnější definicí titulního motivu knihy. Mámivé a zřejmě nevyslovitelné životní „poselství“, o němž hovoří Ramler a v něj věří

těž Ratkin, zůstává v textu neobjasněno. Motiv je přesto v literární vědě vykládán víceméně určitě a bez větších proměn. Podle shrnutí Josefa Vojvodíka je metaforou Ratkinovy „představy o životě v celé jeho kráse, jeho víry v budoucnost a především jeho touhy po plnosti života v jeho autentičnosti a vnitřní pravdě“, metaforou „volnosti, lehkosti, uchvácení a unášení životem“ (Vojvodík 2010: 163). Stříbrný vítr má však zřejmě i svou skrytější a stinnější stránku: pouze ozvláštňuje Ratkinův život v reálném světě, který je sám o sobě všední, ne-li až depresivní. Vytváří iluzi, v níž je hledána podstata života, vítězství nad vším, co život kazí a ničí, je to však iluze křehká a zranitelná. Stříbrný vítr tak můžeme chápat i jako symbolické vyjádření toho, čeho se člověku v životě nedostává, jako výraz touhy, již nelze naplnit. — Konečně v samotném textu funguje stříbrný vítr zjevně také jako naznačení Šrámkova uměleckého záměru, metafora pro básnický vzlet.

K dominantním motivům *Stříbrného větru* patří dále krev (Všetička 2005: 124) a vůbec vše červené (plody, květy atd.). Motiv souvisí obecněji se Šrámkovou zálibou v barvách, jak je vyjádřena už ve starší básnické sbírce *Modrý a rudý*. Krev je ve *Stříbrném větru* především symbolem života, lásky, mládí, a přirozeně tedy doplňuje titulní motiv knihy. Jen někdy krev signalizuje také násilí — třeba u motivu knihy s listy slepenými krví po zraněném pruském vojákovi, již malý Jeník nalézá u babičky (Šrámek 2023: 42n). S krví a červení je spojen sám rod Ratkinových: „Bystrou a vřelou krev mívali Ratkinové“ (ibid.: 44), žijící dříve v Červeném mlýně; Janův změššáctělý otec se tomuto krevnímu odkazu zpronevěřil, Jan sám i strýc Jiří jsou však jeho nositeli. Tmavočervený lampión („jako krev“, ibid.: 81) drží Jiří Ratkin před svou smrtí. Ta je v textu zpodobena právě jako zhasnutí rudého světla; sebevražedný výstřel kontrastně doprovází jásavé citoslovce:

Pak šel.

Tmavočervená skvrna vzdalovala se středem luk.

Pak někdo tam stáhl lampión, bylo na okamžik viděti jen malinké světlo svíčky.

I svíčku potom někdo zhasl.

A střelná rána zavyla odtamtud.

Takový to byl zvuk: juchej!

(ibid.: 81)

Prostřednictvím červeného slunečníku je v závěru připomínána Anička Karasů, která bez rozpaků věnuje Ratkinovi své tělo a druhého dne mu dá košem (ztělesňuje anarchistickou představu o volné lásce). Po rozchodu ji Ratkin vidí z dálky jako „mizící červenou skvrnu“ (ibid.: 273). — V pointě prózy Ratkin hází jedlovou větvičku, kterou mu dívka po milostné noci věnovala, dolů do skalní rozsedliny. Loučí se tak s představou mrtvoly svého vlastního pošetilého mládí a vyslovuje chválu budoucímu životu, s nímž se chce „dát v zápas“ (ibid.: 274).

Stříbrný vítr přetrval v paměti čtenářů dlouho po smrti autora a kultovní se roku 1954 stala též stejnojmenná filmová adaptace od Václava Kršky, třebaže se výrazně odchýlila od Šrámkovy předlohy (Mravcová 1988; Dvořák 2003). Dnes je pozice Šrámkova díla nejistá. Ratkinovo uchvácení životem, vnímavost vůči kráse, touha po svobodě a vzpoura proti autoritám i všem lidským poutům mají bezpochyby nadčasovou platnost. Přesto může být pro dnešního čtenáře, ovládaného na jedné straně materialismem a na druhé virtuální existencí,

obtížné pokoušet se „vstoupit do jemného přediva smyslového a citového světa Šrámkova hrdiny“ (Janáček 1997: 282). Podle spisovatele a publicisty Josefa Jedličky zřejmě už nelze dost dobře očekávat, že by novodobý mladý čtenář ještě dokázal potlačit „shovívavý úsměv“ nad secesně zastaralým textem a vmyslet se do pocitů někdejších Šrámkových čtenářů, kteří bojovali o život v zákopech první světové války či později zažívali dvojí totalitu a bylo pro ně nezbytností uchovat si aspoň zbytky Ratkinova idealismu a víry v kladné životní hodnoty (Jedlička 1992: 65n). Otázku, zda a jak může ještě dnes být Šrámkův *Stříbrný vítr* nabádavý a sdělný, by si však měl každý aktivně zodpovědět sám.

LITERATURA

- BURIÁNEK, František
1976 *Fráňa Šrámek* (Praha: Československý spisovatel)
1980 „Šrámkův Stříbrný vítr“, in týž: *Z moderní české literatury. O vybraných dílech z první poloviny 20. století* (Praha: Československý spisovatel), s. 52–59
1981 *Fráňa Šrámek. Studie s ukázkami z díla* (Praha: Melantrich)
- DVOŘÁK, Jan
2003 *Stříbrný vítr — kniha a film* (Sobotka: Středisko městské kultury)
- JANÁČEK, Jiří
1997 „Doslov. Ještě zní?“, in Fráňa Šrámek: *Stříbrný vítr* (Praha: Knižní klub), s. 279–283
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava
1988 „Proměny vypravěče v lyrizovaném románu z počátku 20. století (Ivův román a Stříbrný vítr)“, *Česká literatura* 36, č. 5, s. 446–452
- JEDLIČKA, Josef
1992 „O politické sentimentalitě aneb Jan Ratkin“, in týž: *České typy aneb Poptávka po našem hrdinovi* (Praha: Nakladatelství Franze Kafky), s. 63–70
- MOLDANOVÁ, Dobrava
1986 „Fráňa Šrámek. Stříbrný vítr“, in Milan Zeman (ed.): *Rozumět literatuře. Interpretace základních děl české literatury* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství), s. 206–213
1993 *Studie o české próze na přelomu století* (Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně)
- MRAVCOVÁ, Marie
1988 „Krška — Šrámek: Stříbrný vítr (K problému dramatické úpravy lyrizované prózy)“, *Filmový sborník historický 1. Film a literatura*, s. 149–171
- OTRUBA, Mojmír
1955 „Fráňa Šrámek a jeho Stříbrný vítr“, in Fráňa Šrámek: *Stříbrný vítr*, eds. Jaroslava a Mojmír Otrubovi (Praha: SNKLHU), s. 7–29
1957 „Dvě otázky nad Stříbrným větrem“, *Literární noviny* 6, č. 3, s. 4
1960 „Poznámka k umělecké metodě Šrámkova Stříbrného větru“, *Česká literatura* 8, č. 2, s. 232–236
1973 „S nožem v ruce“, *Zpravodaj Šrámkovy Sobotky* 10, č. 1–2, s. 4–7
2023 „Komentář“, in Fráňa Šrámek: *Modrý a rudý / Stříbrný vítr / Léto / Splav*, ed. Mojmír Otruba (Praha — Brno: Host), s. 451–494
- POHORSKÝ, Miloš
1978 „Zní vítr stříbrný...“, in Fráňa Šrámek: *Stříbrný vítr. Tělo* (Praha: Československý spisovatel), s. 603–620
- PRAŽÁK, Albert
1927 „Fráňa Šrámek prozaik“, in *Knížka o Šrámkovi. K básnickovým padesátinám uspořádalo Sdružení studujících soboteckých* (Praha: Fr. Borový), s. 39–60
- RESLER, Kamill
1952 *Buřiči a Stříbrný vítr. Křížovatky díla Fráni Šrámka* (Praha: Československý spisovatel)
- STROHISOVÁ, Eva
2008 „Fráňa Šrámek“, in *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce 4/I* (Praha: Academia), s. 712–719, podeps. es
- ŠRÁMEK, Fráňa
2023 „Stříbrný vítr. Román“, in týž: *Modrý a rudý / Stříbrný vítr / Léto / Splav*, ed. Mojmír Otruba (Praha — Brno: Host), s. 37–276

TICHÝ, Martin — MĚŘÍNSKÁ, Aneta
2013 „Fráňa Šrámek: Stříbrný vítr (1910)“, in
Martin Tichý a kol.: *Desátá léta v podobách
kritiky* (Opava: Slezská univerzita), s. 55–87

VOJVODÍK, Josef
2010 „1910: Mezi tradicí a novým viděním“,
in Vladimír Papoušek a kol.: *Dějiny nové*

moderny. Česká literatura v letech 1905–1923
(Praha: Academia), s. 159–174

VŠETIČKA, František
2005 [1983] „Stříbrný vítr Fráni Šrámka“, in týž:
*Možnosti Meleté. O kompoziční poetice české prózy
desátých let 20. století* (Olomouc: Votobia),
s. 121–139

O AUTOROVĚ

Michal Charypar (*1978)

Literární historik a editor, vědecký pracovník Ústavu pro českou literaturu AV ČR se specializací na literaturu 19. století. Zabývá se interpretací básnického a prozaického textu, intertextualitou, textologií a problematikou dějin literatury. V letech 2003–2012 vyučoval na pražských středních školách, od roku 2013 externě přednáší českou literaturu 19. století na Katolické teologické fakultě UK v Praze. Publikoval knižní monografie o K. Sabinovi a K. H. Máchovi a řadu odborných studií, autorsky se podílel na kompendiích *V obecném zájmu 1* (2015), jež shrnuje výzkum cenzury tisku v moderní české kultuře, a *Rukopisy královédvorský a zelenohorský. Studie z recepce v umění a kultuře* (2019). Byl vedoucím kolektivu editorů vědeckého a čtenářského vydání Máchova *Máje* v Kritické hybridní edici (2019), pro Českou knižnici edičně připravil svazky Hálkových *Básní a próz* (2020) a Máchových *Próz a deníků* (2023).

O ČESKÉ KNIŽNICI

Česká knižnice přináší reprezentativní literární díla vzniklá v českých zemích od počátků našeho písemnictví po současnost. Dlouhodobě koncipovaná ediční řada, která začala vycházet v roce 1997 a dnes již přesáhla hranici sto dvaceti titulů, usiluje o zpřístupňování odborně připravených, textově spolehlivých a komentovaných vydání. Od roku 2016 edici společně vydávají Nadační fond Česká knižnice, Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., a nakladatelství Host. Na vydání jednotlivých svazků přispívá Ministerstvo kultury ČR.

Fráňa Šrámek

Modrý a rudý / Stříbrný vítr / Léto / Splav

Ediční příprava a komentář: **Mojmír Otruba**

Příprava reedice: **Petra Hesová**

Počet stran: **533**

Vydání: v **České knižnici druhé**

ISBN **978-80-275-1816-6**

Rok vydání: **2023**

Charakteristické rysy umělecké individuality Fráni Šrámka v širokém tematickém i žánrovém rozpětí vystihují čtyři díla vybraná pro tento svazek. Jejich interpretační konstantou je lidská přirozenost: spontánní lačnění člověka po intenzivním vyžití, po pocitu osobního naplnění a patřičném uspokojení základních vitálních potřeb. Může v ní být obsažen vzdor nebo provokace, jak čteme v antimilitaristických popěvcích sbírky *Modrý a rudý* (1906). Mohou v ní bouřit rozporné emoce a nálady, nonkonformní postoje, erotické sny i zklamání, jaké objevujeme v generačním, impresionisticky laděném románu *Stříbrný vítr* (1910, přepracováno 1920). Může být vyjádřena niternou romantickou touhou, která naráží na strohou realitu vnějšího světa, tak jako v lyrické komedii *Léto* (1915). Anebo vytvářet ostrůvek iluze, jíž zní archetypální, senzuálně laděné básně přelomové sbírky *Splav* (1916).

Tento výbor z Šrámkovy tvorby v roce 2000 pro Českou knižnici připravil a podrobně komentoval Mojmír Otruba. Pro reedici v roce 2023 jsme provedli celkovou revizi textů, rozšířili vysvětlivky a připojili soupis dosavadních knižních vydání.